

## Възпитанието на неразумната душа. Платон за виното в „Държавата” и „Закони”.

През последните десетина години виното за мен е предмет не само на практически, но и на теоретичен интерес. Като човек, който обича философията и малко несправедливо, я е превърнал в своя професия, интересът към виното неизбежно намери пресечната си точка с Платон първоначално под формата на недоумение. Как е възможно философът, написал „Пирът”, малко по-късно да забрани виното в идеалната държава?

Ще се опитам да покажа как това първоначално недоумение от Платон премина по-късно в удовлетворение. Академичната почтеност изисква от мен да призная, че това се случи благодарение на една статия от Elizabeth Belfiore, озаглавена „Виното и катарзиса на чувствата в Платоновите ‘Закони’”, публикувана през 1986 г. в „The Classical Quarterly”<sup>1</sup>. На нея дължа част от идеите, които ще споделя днес.

### Тези

Без никакво съмнение виното е маловажна тема във философията на Платон. Въпреки това маловажното и незначителното са в състояние да покажат важното и значителното, в случая това са две големи теми във философията на Платон и в нашия семинар – темите за образованието и природата на душата.

Тезите, които искам да представя и аргументирам са три:

1. Идеята на Платон за образованието на стражите в „Държавата” е едностранчива и непълна. Един от индикаторите за

---

<sup>1</sup> Belfiore, E., Wine and Catharsis of the Emotions in Plato's Laws, The Classical Quarterly, New Series, Vol. 36, No 2 (1986), pp. 421-437.

това е забраната на виното. Тази идея е развита и съществено преработена в „Закони”.

2. В „Закони” Платон предлага алтернатива на йерархичния модел на душата в „Държавата”. Душата може да се мисли не само като вертикална йерархия от подчинени на разума части, но и като равновесие, при което рационалната и неразумната страна на душата взаимно се уравниават.

3. Виното е „малката” тема, но и същевременно форкус, в който се проблематизират посочените току-що въпроси. Тази теза ще се оформи в хода на разглеждане на първите две.

От само себе си се разбира, че разделянето на душата на страни – елементи, (аз предпочитам да говоря за „страни” на душата, защото така се запазва идеята за нейното единство) се приема тук за съществен принцип, а не за инструментален похват. Съвсем накратко ще припомня за тройната природа на душата така, както Платон я описва в кн. 4 от „Държавата”. Душата притежава три страни, всяка от които я насочва в различна посока: разумна способност, гняв и неразумна, желяеща способност. На тези три страни съответстват трите съсловия: философите управници, стражите помощници и работниците, които произвеждат материални блага и печелят пари. Идеите за образование на Платон в „Държавата” се отнасят към стражите и бъдещите управници, които трябва да бъдат възпитани така, че в душите им винаги да управлява разумното начало. Това е част от хармонията, която в душата и държавата ще се определи като справедливост – всяка част от душата и всяко съсловие в държавата да си върши работата. Разумът да управлява, гневът да му помага, а ирационалните желания да се подчиняват. Тук подчертавам, че желанията не играят активна роля в тази йерархия. Те се намират на дъното и трябва да останат там. Цялата

програма за музикално и гимнастическо образование е насочена в тази посока. Всичко, което храни ирационалното начало в душата, трябва да се ограничи – от неподходящите музикални и поетически произведения до ненужно префинената храна и виното. Виното категорично се забранява в книги 3 и 9 именно поради потискащият му ефект върху разума и обратно – заради способността му да развързва желанията и езика.

В пространната критика на поезията в кн. 10 Платон забранява да се подхранват онези душевни състояния, които справедливостта изисква да бъдат оставени да изсъхнат. В противен случай те ще управляват душата, вместо да бъдат управлявани. Това са любовните страдания, гнева, тъжните и приятни неща, по които всички копнеем. Излишно е да се отбелязва, че това изискване е забележително неизпълнимо. Нещата не звучат по-добре дори след като Платон се е опитал преди това да различи желанията на необходими и излишни. Ако образованието е насочено към това, чрез разума, ако не да убием, то поне да притъпим желанията, сякаш е очевидно, че подобно образование е обречено на неуспех независимо от радикалните му форми, които управниците могат да измислят. Платон добре разбира това в „Закони”.

Още един пропуск в идеите на Платон за образованието в „Държавата” е неговата идеална завършеност. Причината е, че образованието просто няма как да бъде завършено по принцип. Казваме, че „човек се учи докато е жив” и това не означава нищо друго освен, че не е възможно идеално, т.е. напълно завършено образование. Какво става със стражите след като бъдат възпитани и заемат своето място в идеалната държава? Платон ни описва един статичен модел, при който идеално образованият страж застъпва на смяна и вече не се променя до смъртта си. Стои идеален до края. Това е нелепа ситуация, най-малкото защото човек остарява и неизбежно губи формата си. Той се „раз-образова” във времето,

ако позволите тази езикова волност. В идеалната държава стражите сякаш не остаряват. Всичко това е преразгледано в „Закони“.

2. В кн. 1-2 на „Закони“ темата, около която се върти разговора на тримата, подчертавам възрастни, както и самият Платон докато е писал диалога, събеседници, е виното. И все пак става въпрос за душата и образованието. Анонимният Атинянин, критианина Клиний и спартанеца Мегил разсъждават върху справедливите закони в града държава. Ще сумирам накратко, как разговорът стига и се завърта около виното и пиянството: Атинянинът подхваща един мотив, който е добре познат и в „Държавата“. Междуособната война е по-страшна от войната с външен враг. По-важно дори от победата над външен враг, е градът държава да може да надвива себе си, когато е във вътрешен конфликт. По същия начин най-важно за отделния човек е да надвива самия себе си, като се приема, че надвигият от собствените си желания за удоволствия е по-слаб от този, който се пречупва пред силата на външните страдания (633e). Образованието, такова, каквото ни е известно от „Държавата“, прави много за това стражите да се упражняват в устояването на външни страдания. Как? Да си представим една казарма. Тренираме се в страдания, за да свикнем с тях и да не им обръщаме внимание. Същото ли е с удоволствията? Не! Те са изключени и то така, че този, който не е навикнал на удоволствия, ще се предаде в тяхна власт още щом се срещне с изкусителната им сила. Също както в случая с физическите несгоди, ако не се упражняваш да контролираш удоволствията, ще си неподготвен за тях. За да се случи това упражнение, е нужно нещо, което има временен ефект върху тялото и душата, нещо, което подлежи на контрол и което играе ролята на своеобразен тренажор и тест за нашето отношение към излишните удоволствия. Така стигаме до темата за виното и неговата възпитателна роля.

Събеседниците откриват картите; в Крит и Спарта не се пие. Така Клиний и Мегил няма много какво да кажат по въпроса, затова разговорът се води от Атинянина. Порицават се разбира се варварите траки (и не само), които се наливат без мяра, а Мегил спартанеца не пропуска да отбележи, че „ние разбира се ще подгоним всички тях, стига само да вземем оръжие в ръка” (638a). Атинянинът не иска да хвали или порицава пиенето, преди да сме го проучили и описали обстойно. Оказва се, че преди да се премине към въпроса за ползите от виното и пианството трябва да се очертаят правилата, при които то се пие цивилизовано, а не по варварски. Всеки симпозиум трябва да се ръководи от трезвен и опитен водач – „симпозитарх“, който определя правилата на пиенето и следи за спазването им. Той не трябва да пие. Младежи под 18 години не трябва да вкусват вино. От 18 до 30 годишна възраст трябва да се практикува умерено пиене, при което виното е силно разрежено с вода и никога не трябва да се изпада в състояние на пианство. Човек има право да се напива едва след като е навършил 40 години, при това спазвайки правилата на симпозиума. Тези препоръки ще станат по-ясни след малко във връзка с възпитанието.

В последвалия разговор се оказва, че пиенето има три важни ползи: 1. Упражнява устойчивостта на желаниа и срамни удоволствия; 2. Чрез него се проверяват естествените предразположения на душата и; 3. Чрез виното се гарантира правилното образование. От трите последната теза е най-скандална за ушите на останалите събеседници, както и за човек, който е чел преди това „Държавата”. Нека ги проследим една по една:

1. Вече споменах за необходимостта от това да се упражняваме в някои удоволствия, за да можем да ги контролираме. Тук различието с „Държавата” не е голямо. Разумът е този, който управлява желанията, но за да може да го прави добре му е нужен тренинг. Когато човек се напива правилно той засилва в душата си ирационалния елемент, но това не

означава, че той му се подчинява. Тук е разликата с „Държавата” където този важен детайл се пропуска. Ирационалните желания се засилват, само за да можем да ги преборим отново и така да проверим надеждността на добродетелите си – най-вече разумността. Ако пък се случи, че някой се напие безобразно и не издържи на упражнението, след това той изпитва срам от своите събеседници. За разлика от безсрамието това е едно полезно чувство, което ти помага следващия път, когато се наливаш да внимаваш повече.

2. Втората полезна функция на пиянството е, че разкрива душевните предразположения в една сигурна и контролирана среда. Тук Платон едва ли е оригинален. Ако искаш да провериш качествата на един човек, напий го и ще видиш докато е пиян, каква в действителност е неговата душа. Това е много полезно, когато искаш да повериш нещо на някого, което той поради неспособност лесно може да оплеска. За да не се стига до необратимо лош резултат поради скритата негодност на нечия душа, по-добре да проверяваме предварително нейните качества с помощта на виното. В крайна сметка на дъното на пресушения кратер човек вижда собственото си отражение, но не като в криво огледало, а като в такова, което разкрива истинската му същност.

3. За да разберем третата и най-важна полза от виното, е нужно да се кажат някои съществени неща върху идеята за образование, разгърната в „Закони”. При нея има няколко много важни разлики в сравнение с „Държавата”. Тезата за виното като гарант на образованието е развита във втора книга и събеседниците са наясно с нейната необичайност. Както в „Държавата”, така и тук в „Закони”, ефектът от виното е описан по сходен начин. Пиенето прави по-силни удоволствието, страданието и страстите. Същевременно то отслабва разума, паметта, дори и сетивата. Напивайки се, човек се докарва в безпомощно състояние, при което не е господар сам

на себе си. Логичен е тогава интересът на събеседниците към „чудното и необичайно твърдение, че понякога човек трябва доброволно да се хвърля към най-жалкото състояние” (646b) при това в името на доброто образование. Тезата на Атинянина е представена съвсем ясно: След като определя в какво се състои правилното образование, той допълва, че „неговото опазване се състои именно в този обичай, пиенето на вино, ако бъде добре уреждан” (653a).

Изходната точка за Атинянина е отново възпитанието в ранно детство, което трябва да създаде у децата такива предразположения с помощта на удоволствието и страданието, които да отговарят на добродетелите, дори когато децата още не са в състояние да ги схванат рационално. Впоследствие тези предразположения се превръщат в навици. Теза, която впоследствие ще се развие прекрасно от Аристотел. Не би имало проблем възпитаните деца да се превърнат в идеални стражи и да останат до смъртта си такива, ако за човешката природа не беше естествено да се „раз-образова” и да изкривява полученото образование в безобразие. Идеята на Платон тук, за разлика от „Държавата”, е съвсем ясна – веднъж образован, човек не застива в идеална добродетел. Напротив, той трябва да отстоява образованието си, ако не иска да го загуби. Ето един пасаж, който е недвусмислен: „...дори понякога то (образованието) да отслабне, възможно е да се възстанови и всеки човек трябва да прави това през целия си живот, доколкото е по силите му“ (Закони. 1. 644a). Атинянина твърди, че добрите навици в течение на годините многократно се разхлабват и съсипват, като за да ни помогнат да се справим с това боговете са ни подарили празниците, по време на които музите, Аполон и Дионис празнуват с нас и ни помагат да възстановим хармонията. Това става чрез музика, общо или хорово пеене, игра и танц. Както песните така и танците произлизат от ирационалната страна на душата. Това е импулс, който не е свързан с разума. Ако той бъде оставен

сам на себе си обаче няма да се стигне до песен и танц. Ще имаме по-скоро транс, при който тялото ще се движи хаотично и ще издава произволни звуци. За да бъдат движенията и звуците хармонични е нужно нещо, което да дисциплинира ирационалния импулс и да го превърне в песен и танц. За това е била нужна помощта на боговете, които са ни дали усета за ритъм и хармония. За най-малкия хор – хора на децата се грижат музите, за хора на младежите бог Аполон, а за хора на възрастните – Дионис. Дионис образова възрастните така, както музите образоват децата. Да живеем или пеем в съзвучие с останалите е първото и най-важно образование, което получаваме и което трябва да не губим докато сме живи. Употребата на вино, както и ролята му в образованието, се отнасят само до възрастните мъже, които са в хора на Дионис. Такива възрастни мъже са и участниците в диалога.

Възрастните се приемат за най-разумни и би следвало участието им в празниците да бъде най-важно. Именно тук се появява проблемът. Колкото по-възрастен е човек, толкова повече той не желае да пее и танцува с останалите. Той е доволен само да гледа, но по този начин се изолира от празника. (Съвременният телевизионен зрител например е заменил участието в спортните игри с удоволствието от гледането. Цената за този преход е, че се е превърнал в грозен и скован дебелак. Макар и някога образован, участник във всевъзможни игри, сега вече е станал безобразен и неспособен да играе). Човек на тази възраст започва да се срамува от себе си и от участието си и има нужда от стимулант, който да го върне обратно в празника. Това лекарство е виното и правилната му употреба ще осигури възможността за доживотно образование на възрастния гражданин.

3. Психологическата теория на Платон в „Държавата” поставя акцента върху диктата на разума над чувствата, като последните трябва да бъдат пресушени. В кн. 6 Платон използва метафората за потока.



Желанията са като поток; ако го отклониш умело в нужната посока, той няма да тече другаде и останалите встрани места в крайна сметка пресъхват. Колкото по-дълго и силно тече потокът, толкова по-дълбоко корито изкопава той и толкова по-трудно става да се отмести на друга страна. Дори временното отдаване на ненужни желания е осъдително, заради опасността душата да се отклони и потече в грешна посока. Различно е в „Закони”, където е повече от препоръчително временно да се отдадеш на ирационалното вино, ако си на определена възраст разбира се.

В „Закони” ни се предлагат две други метафори, които поставят различен акцент в Платоновата психология. В шеста книга Платон сравнява душата с кратер, пълен с вино, което кипи вътре като полудяло. Прекрасна метафора за самия процес, благодарение на който се получава виното – ферментация! За да се успокои тази лудост виното се умиротворява с помощта на един по-трезв бог, с дъжда на Зевс или водата, като в резултат се получава хубава и умерена напитка (773d). Тук душата вече се мисли не толкова като вертикална йерархия от три елемента, а като равновесие от два, в което те взаимно се успокояват. Абсолютната монархия на разума би нарушила този баланс. Забележителното в тази метафора е, че водещото е виното, а не водата. То дава името на напитката и то стои в нейната основа. По същия начин началото, източникът на музиката и танца е ирационалният импулс, лудостта на тялото, което иска да се движи и да вика. Образованието всъщност е успешното дисциплиниране на това ирационално начало.

Другата важна метафора, свързана с първата, е тази за огъня и виното самото то като огън. Докато душата е млада в нея преобладава огнения елемент и затова е забранено на младите да пият, защото това, Платон ясно подчертава, би било като да хвърлим в огъня огън. Необходимото за младостта е трезвата разсъдителност – водата. За старите обаче е обратно. През старостта в кратера е прекалено студено,

разумността преобладава до степен, при която душата страда от собствената си трезва скованост. За да се промени това, е нужно в нея да се влее огън с помощта на виното. Така душата на стария, подобно на метал, който е сложен в огъня, отново става гореща и пластична. А да си пластичен е необходимо условие да можеш да се образоваш, защото образованието е промяна. Добре звучи следният пасаж в превод на Невена Панова: „...Дионис, дарява на хората като помощник срещу киселостта на старостта лекарството вино, така че да се подмладяваме и чрез забравата на униението състоянието на душата да става от по-сковано по-меко (точно както се случва с желязото, хвърлено в огън) и така да бъде тя по-пластична“ (666b-c).

Свободата от желанията-тирани в напреднала възраст се оказва не особено желателна. Ако Кефал беше запазил образованието си, щеше да остане да пие в кн. 1 на „Държавата“ и да участва в разговора за справедливостта. Ако беше запазил образованието си, вероятно щеше да може да каже за виното и желанията, онова, което старият Платон пише по-късно в „Закони“. Същото, което като млад, с цялата си гениалност, той просто не е разбирал. Чудесен пример за онагледяване на едно класическо положение във философската херменевтика, а именно че разбирането е феномен, свързан с преживяването. Рационалният анализ е необходимо, но не достатъчно условие да разбираме нещо.